

10. Дещо про обов'язки бібліотекаря (Бібліотечний порадник, Ч. 11) // Життя і знання. – 1933. – Ч. 11 (74). – С. 235.
11. Дорошенко Н. Рік праці мандрівних бібліотек товариства “Просвіта” у Львові / Н. Дорошенко // Народня Просвіта. – 1925. – Ч. 8. – С. 128–131.
12. Дорошенко Н. Суспільні функції громадських бібліотек / Н. Дорошенко // Шлях виховання і навчання. – 1935. – Річник IV. – С. 201–218.
13. Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника. – Фонд 57. – Спр. 814. – 8 арк.
14. Лютай Д. IV Інтернаціональний Конгрес Бібліологів і Бібліотекарів / Д. Лютай // Діло. – 1926. – Ч. 149. – С. 2–3.
15. Центральний державний історичний архів України у м. Львів. – Фонд 348. – Оп. 1. – Спр. 6370. – 44 арк.

The article analyzes the cultural and educational activities of Mihailo Halushchinskiy as head of the society “Prosvita”. It is established that M. Halushchynskiy directed the company’s efforts to expand the network of cells “Prosvita”, open libraries, reading rooms, and also contributed to the functioning with them courses for illiterate, amateur clubs. However, he was the author of several works (“Public education and the education of the people. Methods and goals” (1920), “Ukrainian national library and work on the distribution of the book” (1926), which reflect civil, national and pedagogical position of M. Halushchinskiy in the context of the development of culture and education in the region.

Key words: *Michael Galushchinskiy, society “Prosvita”, library, reading lounge, courses for the illiterate, the circle of supporters of the book, cultural-educational work, the Ukrainian emigration*

УДК 37.011.31

ББК 74.03(4Укр)-8

Наталія Фаненштель

ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ СТЕПАНА БАЛЕЯ (1885–1952 рр.)

Стаття є спробою автора на основі аналізу наукових праць С. Балея дослідити філософські та психологічні засади його педагогічної концепції. Зокрема, виявлено вплив гуманістично-антропологічних ідей кінця XIX початку XX століття на філософські погляди вченого. З'ясовано роль професора К. Твардовського та традицій Львівсько-Варшавської філософської школи у спрямуванні наукових інтересів С. Балея у бік психології. Обґрунтовано потребу комплексного дослідження педагогічних ідей С. Балея з огляду на їх актуальність для побудови національної системи освіти України.

Ключові слова: *психотехніка, виховний контакт, психологія виховання (педагогічна психологія), психологія віку дозрівання, суспільна психологія.*

Постановка проблеми. *Ім'я академіка С. Балея залишається все ще маловідомим в історії вітчизняної педагогічної думки. Більша частина його наукового доробку через складні соціально-політичні умови в період між двома світовими війнами опинилася за межами українських земель. Долаючи тяжкі випробовування на своєму життєвому і творчому шляху, С. Балею довелося відчувати на собі наслідки збройних конфліктів, перебування у концентраційному таборі, втечу з нього і подальше переховування, а також жорстку політику санаційного режиму Польщі. Так, зокрема, українське походження вченого як потенційна загроза створення українського осередку стали перешкодою для його влаштування до*

Львівського університету. Відтак мрію про працю у вищому навчальному закладі С.Балею довелося втілювати у Варшавському університеті, куди, завдяки сприянню доброзичливих польських колег, його було зараховано в якості “професора контрактного”.

Після переїзду до Варшави вчений займається активною науковою, викладацькою, просвітницькою та громадською діяльністю. Одночасно С.Балей підтримує тісний зв'язок з українськими культурно-освітніми осередками. Саме в цей період виходять в світ його фундаментальні праці польською мовою: “Psychologja kontaktu wychowawczego” (1930), “Psychologja wieku dojrzewania” (1931), “Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka” (1935), “Psychologia wychowawcza w zarysie” (1938), “Osobowość” (1939), “Drogi samopoznanie” (1947), “Wprowadzenie do psychologii wspólczesnej” (1949) та ін.

Таким чином, праці вченого, лише незначна частина яких була надрукована українською мовою, а більшість – польською, німецькою, французькою, стали підручниками в психолого-педагогічній галузі за кордоном. Натомість українському читачеві вони практично невідомі.

Тривале забуття імені С.Балея вітчизняною наукою пов'язане із неприйняттям комуністичною панівною ідеологією нового світорозуміння вченого, яке стверджувалось у його наукових працях. На відміну від традиційних поглядів на виховання як пристосування індивіда до потреб цілого, С.Балей пропонував теорію педагогіки, яка виходить від людини і являє сучасний варіант гуманістичної педагогіки, що ґрунтується на традиціях принципу природовідповідності в навчанні та вихованні.

Ступінь розробленості проблеми. В Україні відкриття та системне дослідження творчого доробку С.Балея пов'язані з науково-просвітницькою діяльністю професора М.Верникова, який включив ім'я С.Балея у науковий обіг країни, а також виокремив основні галузі знань, що їх охоплює творчий доробок вченого. Це стало поштовхом для вітчизняних науковців до подальших досліджень філософсько-педагогічних, психолого-педагогічних, психоаналітичних та соціально-філософських ідей С.Балея. Проте, як показав аналіз психолого-педагогічних періодичних та фахових видань, у педагогічній науці мають місце спроби дослідження лише його окремих ідей, відтак існує необхідність комплексного аналізу педагогічної концепції вченого. З огляду на те, що методологічною основою будь-якої педагогічної системи є певне філософське вчення, а також, враховуючи тісні міжпредметні зв'язки педагогіки з психологією, доречно буде розпочати дослідження педагогічної концепції С.Балея із вивчення її філософського й психологічного підґрунтя.

Мета статті полягає у дослідженні філософських і психологічних засад педагогічної концепції С.Балея шляхом вивчення і аналізу його наукової спадщини.

Основний виклад матеріалу. Головним орієнтиром у дослідженні творчого доробку С.Балея, безумовно, є висновок М.Верникова про те, що теоретична концепція вченого формувалася як органічний синтез філософії, психології і педагогіки. Причому філософія у поглядах науковця є вихідною, а ось психологія і педагогіка настільки взаємопов'язані, що на перший погляд було б важко визначити, котра з них претендує на першочерговість. Однак генетичний підхід, що його дотримувався С.Балей у творенні концепції цілісного розуміння розвитку індивіда, дозволяє відстежити таку послідовність: філософія, психологія, педагогіка [7, с. 30].

Життя та діяльність С. Балея розпочалися в період, коли українська нація перебувала у складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської.

Розвиток демократії, характерний для Європи кінця XIX ст., вплинув значною мірою на українське громадянське суспільство. Ідея реформування суспільства на засадах гуманізму та демократії поширилась і на філософську думку в обох імперіях. В українському суспільстві вона була представлена класиками українського гуманізму (Л. Українка, І. Франко, М. Коцюбинський, П. Юркевич, В. Стефаник, О. Кобилянська), російськими ідеалістами (М. Бердяєв, С. Булгаков, Б. Кистяковський) а також польськими філософами (С. Бжозовський, Ф. Знанецький, Б. Суходольський).

Усвідомлюючи зростання ролі людини у творенні самої себе і навколишнього світу, С. Балея долучається до наукових пошуків моральних орієнтирів нової доби.

Зокрема, *“Новий ідеалізм Айкена”* розглядається С. Балеєм в його однойменній статті як світогляд, зорієнтований на психічні прояви людини. Підтримуючи Р. Айкена в його критиці натуралістичного світогляду як такого, що вже не задовольняє людство, вчений здійснює власні філософські рефлексії. Порівнюючи світ природи з психічним світом людини, він приходять до висновку, що “світ душі і світ природи – це два відмінні царства, що перше – це не тінь та відблиск другого, а саме щось зовсім різне, окреме, з питомими прикметами і ознаками. Розвиваючись чим раз вище, світ духа показує наочно цілим своїм єством, що він не слуга природи, а навпаки – володар...” [3, с. 135]. Така діаметральна протилежність двох світів, природи і людської психіки, є, на думку автора, дещо трагічною. Адже психічний світ, розвиваючись за власними законами, не визнає законів світу природи, відтак веде з ним боротьбу, набуваючи собі найзапеклішого ворога.

У праці *“Поняття етичного добра і зла в сучасній філософії”* С. Балея окреслює етичні орієнтири тогочасної філософської науки. Вважаючи головним завданням етики відшукування людської, природної, разом з тим міцної основи етичних феноменів, він пропонує звернутись до існуючих філософських течій для пояснення етичних категорій. Аналізуючи тлумачення понять “добра” і “зла” такими напрямками філософської думки, як гедонізм, евідемонізм, утилітаризм, релятивізм, вчений робить висновок, що вони не заперечують один одного, а лише доповнюють, розглядаючи одну і ту ж істину під різними кутами зору. Вміле поєднання різних поглядів з урахуванням еволюційного принципу дає можливість філософії вибудувати етичну теорію нової доби, яка відповідатиме сучасним потребам суспільного життя [4, с. 139–150].

Становлення С. Балея як філософа, а також спрямування його наукових інтересів в бік психології відбулося значною мірою під впливом наукових поглядів його вчителя К. Твардовського. Сприймавши його філософську концепцію, С. Балея визнав свою приналежність до Львівсько-Варшавської філософської школи, засновником якої був К. Твардовський.

Про місце і роль С. Балея у науці психології М. Верников зазначає наступне: “Степан Балея не просто стояв у початків української і польської психології, він був засновником у ній цілих важливих напрямів” [7, с. 19].

Наполегливій праці на ниві психології, а саме в її спеціальних галузях, С. Балея присвятив усе своє життя. У 1911 р., захистивши докторську дисертацію з психології у Львівському університеті під керівництвом професора К. Твардовського, С. Балея здобуває науковий ступінь з філософії, а в 1912 р. на цій підставі отримує від австрійського міністерства освіти стипендію з фонду, призначеного для подальшого

навчання доцентів, і виїжджає на спеціальні студії з курсу філософії до Німеччини, опісля до Франції і Австрії [7, с. 21].

У праці *“Експеримент в науці психології”*, С. Балея обґрунтовує інструментальне значення практичної психології і наполягає на її широкому використанні в педагогічній практиці. Також у ній вчений розкриває наукові погляди в царині диференційної психології видатного німецького філософа – В. Штерна. Використовуючи його розуміння індивідуальності як “цілого у її унікальності” [9, с. 12], С.Балея вибудовує власну теорію особистості, яка суттєво відрізняється від тієї, яку пропонує так звана абстрактно-теоретична педагогіка.

Протягом 1912–1914 рр. С. Балея навчається у Парижі в Сорбонні та у Відні. У Сорбонні він знайомиться з науковими поглядами Е. Клапареда, творця теорії функціонального виховання. Ідея природовідповідності освітнього процесу Е. Клапареда стає провідною у творчості С. Балея. Її втілення в подальших працях вченого сприяє вибудовуванню його власної психолого-педагогічної концепції, яка, постаючи ретранслятором світових гуманістичних ідей, піддає сумніву постулати традиційної знеособленої педагогічної науки.

Своєю гуманістичною спрямованістю С. Балея привертають і твори Т. Шевченка. Так, розвідка С. Балея *“З психології творчости Шевченка”*, яка була опублікована в 1916 р. в журналі “Шляхи”, є намаганням автора через аналіз творів Т. Шевченка дослідити психологічні основи творчості поета. Для реалізації цієї мети С. Балея вдається до психоаналізу З. Фрейда, вихідним положенням якого є залежність психічного розвитку особистості від її психічних переживань у дитячому віці [2, с. 177]. Обравши предметом свого вивчення образ жінки, матері в творчості Т. Шевченка, С.Балея пов’язує піднесення поетом цієї постаті до рівня мадонни з кризою психіки самого Т. Шевченка, викликаною передчасною втратою власної матері. Таким чином, надаючи жіночим постатям особистого змісту, поет робить їх символами, що відтворюють реалії тогочасного життя.

Активне використання С. Балеєм психоаналітичної теорії З. Фрейда привело його до розуміння необхідності охорони дитинства, турботи про дитину з боку дорослих. На думку вченого, психоаналітичний підхід у вихованні дозволяє виявити, яким чином відбувається домінування та підпорядкування в освітньому просторі і, тим самим, наблизити педагогіку до людини.

Однією з важливих проблем психології і педагогіки, яка привернула увагу С. Балея є проблема виховання характеру. Із доповіддю *“Психологія характеру”* він виступає на Першому Українському педагогічному конгресі у Львові у 1935 р. У ній вчений піднімає питання занедбаності проблеми характеру в тогочасній психологічній та педагогічній літературі. Вважаючи формування бажаних рис характеру одним із головних прагнень педагогічної науки, автор наполягає на необхідності виведення поняття характеру з хаосу дефініцій шляхом практичної дійсності. Для цього він пропонує дієвий американський рецепт “навчання через діяльність” (learning by doing). Дана система передбачає перехід від вербалізму до конкретних ситуацій, в яких вихованці можуть реалізовувати вияви тих чи інших рис характеру [6, с. 430].

У 1938 р. у доповіді *“Потреби розвитку психотехніки в Польщі”*, виголошеній на II Міжнародному Конгресі Психологів, С.Балея робить спробу розширити поняття психотехніки, яке, на його думку, окрім психогностики (психодіагностики), повинно включати й діяльність, пов’язану з при звичаєнням до праці і організації праці. Вказуючи на недолік всіх тогочасних польських психотехнічних закладів, які

займалися лише виявленням здібностей, необхідних для заняття певною професійною діяльністю, вчений наголошує на необхідності пристосування умов праці до людини [5, с. 176].

Нове світорозуміння у філософських поглядах С. Балея поширюється і на його психолого-педагогічну спадщину. Визнання самоцінності людини у суспільстві вихідною основою формує у вченого інструментальне ставлення до психології і педагогіки як синтетичної науки, покликаної сприяти становленню особистості в соціумі.

В конспекті лекцій професора С. Балея *“Психологія виховного контакту”*, виголошених в 1930\31 н.р., вчений робить спробу відшукати філософські та психологічні основи педагогічних понять і явищ. У своїх рефлексіях він відштовхується від наукових поглядів відомих філософів, психологів, педагогів, таких, як З. Фройд, Ш. Бюлер, В. Штерн, А. Пфендер, Ф. Brentano, Г. Грабер, Г. Кершенштайнер, Е. Торндайк, Г. Спенсер, К. Ясперс, М. Монтесорі, Г. Гоффман та ін. [10].

Окремої уваги заслуговують фундаментальні праці науковця, написані протягом 1931–1938 рр., серед яких *“Психологія віку дозрівання”*, *“Нарис психології у зв’язку з розвитком психіки дитини”* і *“Нарис психології виховання”*. Ці роботи відображають дослідження С.Балеєм розвитку психіки дитини, яке завершується віком 20–24 років. Відповідно до його концепції розвитку психіки, саме в цей період структура особистості стає зрілою і більше не потребує опори на приклади, відтак людина стає здатна йти власною дорогою [9, с. 36].

Логічним продовження багаторічної праці С. Балея в окресленій царині психології стають праці *“Особистість” (1939 р.)* і *“Шляхи самопізнання” (1946 р.)*, які ілюструють структурну методологію вченого у пізнанні сутності людини.

Висновки. Творчий доробок С. Балея, наукові погляди котрого формувалися під впливом західноєвропейських гуманістичних філософських напрямів кінця XIX – початку XX ст., є відображенням досягнень світової науки про виховання, навчання та розвиток. Неприйняті радянською педагогікою уявлення вченого про розвиток та саморозвиток особистості стали надбанням польської культури, в межах якої С. Балею довелося реалізовувати свій науковий потенціал. Переорієнтація сучасної освіти України у бік особистості учня вимагає пошуку теоретичних та практичних орієнтирів організації педагогічної діяльності. У зв’язку з цим актуалізується потреба вивчення праць з психології розвитку та психології виховання українсько-польського науковця, в яких піднімаються такі проблеми: спростування абсолютизації можливостей зовнішнього виховного впливу, визнання межі інтенціонального виховання, яка визначається динамічною природою самого суб’єкта виховання; взаємодія внутрішньої та зовнішньої сторін виховного процесу (автоєдукація та гетероєдукація); усвідомлення виховного характеру навчання як складової загальновиховного процесу; переосмислення ролі педагога в процесі становлення та самореалізації особистості вихованця.

1. Балея С. Експеримент в науці психології / Степан Балея // Збір. пр. : у 5 т., 2 кн. – Л. ; О., 2002. – Т. 1. – С. 151–170.
2. Балея С. З психології творчості Шевченка / Степан Балея // Збір. пр. : у 5 т., 2 кн. – Л. ; О., 2002. – Т. 1. – С. 174–210.
3. Балея С. Новий ідеалізм Айкена / Степан Балея // Збір. пр. : у 5 т., 2 кн. – Л. ; О., 2002. – Т. 1. – С. 130–138.

4. Бале́й С. Понятте етичного добра і зла в сучасній філософії / Степан Бале́й // Зібр. пр. : у 5 т., 2 кн. – Л. ; О., 2002. – Т. 1. – С. 139–150.
5. Бале́й С. Потреби розвитку психотехніки у Польщі / Степан Бале́й; [пер. з пол. М. Верніков] // Зібр. пр. : у 5 т., 2 кн. – Л., 2009. – Т. 2. – С. 174–181.
6. Бале́й С. Психологія характеру / С. Бале́й // Зібр. пр. : у 5 т., 2 кн. – Л. ; О., 2002. – Т. 1. – С. 426–434.
7. Верніков М. М. Життя і наукова діяльність академіка Степана Бале́я: [передм. до зібр. пр.] / С. Бале́й // Зібр. пр. у 5 т., 2 кн. / М. М. Верніков. – Л. ; О., 2002. – Т. 1. – С. 19–79.
8. Штерн У. Дифференциальная психология и ее методические основы / Уильям Штерн; пер. с нем. – М.: Наука, 1988. – 336 с. – (Памятники психологической мысли).
9. Baley S. Osobowość / Stefan Baley. – Lwów : Licealna Biblioteczka Filozoficzna, 1939. – Т. 5. – 36 s.
10. Baley S. Psychologia kontaktu wychowawczego: [screpty z wykładów wygłoszonych w trzym. jesiennym i zimowym roku akadem. 1930/1931] / Stefan Baley; [oprac. A. Poznańska]. – Warszawa: Koło Pedagogiczne Studentów Uniwersytetu Warszawskiego, 1931. – 72 s.
11. Baley S. Psychologia wychowawcza w zarysie / Stefan Baley. – [wyd. 3-e]. – Warszawa: PWN, 1958. – 415 s.

Through the analysis of S.Balei's scientific papers philosophical and psychological bases of his pedagogical concept has been explored. In particular, revealed the influence of humanistic-anthropological ideas of the end of XIX beginning of XX century on the philosophical views of the scientist and role of Professor K.Tvardovsky and traditions of the Lvov-Warsaw Philosophical School. The need for a comprehensive study of the pedagogical ideas of S.Balei is caused by their relevance for the construction of the national system of education in Ukraine.

Key words: *psychotechnics, educational contact, psychology education (educational psychology), psychology of adolescent age, social psychology.*